

De toekomst- mogelijkheden van politieke partijen, links en de democratie

---

PETER MAIR

Politieke partijen verkeren in een crisis en zouden zich wel eens aan de vooravond van een periode van ernstige teruggang kunnen bevinden: daarover zijn de commentatoren in de gevestigde democratieën het inmiddels wel eens. Ooit werden politieke partijen beschouwd als onmisbare instituties voor het voortbestaan van een vertegenwoordigend stelsel en als een essentieel onderdeel van een stabiele en goed functionerende moderne massademocratie. Tegenwoordig worden ze vaak gezien als archaische, verouderde instellingen. Zij zouden bovendien worden gedomineerd door een op eigenbelang gerichte politieke klasse, dan wel als voertuig voor die klasse dienen, en daardoor niet meer als waakhonden van de democratie functioneren en democratische vernieuwingen in de weg staan. Niet veel langer dan dertig jaar geleden zou men zich met recht hebben kunnen afvragen of er enig politiek leven van betekenis buiten de wereld van de partijen te vinden was. Nu lijkt eerder de vraag aan de orde of de politiek binnen die wereld nog wel leeft.

Hoewel de these van de neergang van politieke partijen een kern van waarheid bevat en ondersteund wordt door hard bewijsmateriaal, is de stelling tegelijkertijd in één cruciaal opzicht misleidend. Want al verliezen partijorganisaties terrein, partijen als zodanig doen dat zeker niet. Dit is één van de centrale thema's van mijn bijdrage: in het huidige debat over partijen wordt onvoldoende onderscheid gemaakt tussen partijorganisaties aan de ene kant en partijen als zodanig aan de andere kant. Maar zonder een dergelijk onderscheid krijgen we onvoldoende zicht op de werkelijke aard van de crisis waarmee partijen op het ogenblik worden geconfronteerd, en op de toekomstmogelijkheden die partijen wellicht nog hebben. In feite biedt dit onderscheid ons een bruikbaar

instrument om te begrijpen waar het bij de crisis van partijen precies om gaat, nl. om het contrast tussen de blijvende en soms zelfs grotere rol van partijen als zodanig en de tegelijkertijd optredende erosie van hun organisatorische basis. Daardoor wordt een belangrijke bron van politieke legitimiteit ondermijnd.

In deze bijdrage wil ik allereerst de veranderingen bespreken die betrekking hebben op de partijen zelf. Ik besteed daarbij aandacht aan het organisatorische niveau; aan de functies die partijen vanouds geacht werden te vervullen; en aan het proces waardoor de traditionele partijidentiteit lijkt te worden uitgehold. In de tweede plaats zal ik ingaan op twee van de belangrijkste gevolgen van deze veranderingen. In de derde plaats zal ik, in het licht van deze veranderingen en hun gevolgen, een beeld proberen te schetsen van de toekomst die politieke partijen in het algemeen, en die ter linkerzijde in het bijzonder, wellicht nog hebben. Ik zal dan ook ingaan op de vraag welke richting partijen moeten inslaan om in de toekomst hun legitimiteit en effectiviteit veilig te stellen.

In het kort komt mijn betoog hierop neer. Om verschillende redenen, waaronder veranderingen in de aard van de democratie, veranderingen in politieke partijen zelf en bredere maatschappelijke ontwikkelingen, zijn partijen steeds minder in staat om als vertegenwoordigende instanties op te treden. Het tijdperk van de massapartij is voorbij en zal, tenminste in de nabije toekomst, niet terugkeren. Tegelijkertijd spelen partijen echter een belangrijke, misschien wel steeds belangrijker, rol in het openbaar bestuur, in het *management* van de democratie. Terwijl hun vertegenwoordigende rol in belang afneemt, blijft hun procedurele rol dus net zo essentieel als vroeger. Partijen zouden daarom hun rol in de toekomst veilig kunnen stellen, door de nieuwe

omstandigheden te accepteren en daarmee de confrontatie aan te gaan, en hun legitimiteit vooral te zoeken in hun rol als hoeders van een democratie die inclusief en transparant is, en waar gezagsdragers ter verantwoording kunnen worden geroepen. Partijen ter linkerzijde zullen zich in de toekomst echter ook buitengewoon sterk moeten maken voor een vitale electorale democratie, omdat degenen die niet over organisatorische hulpbronnen beschikken alleen langs die weg hun stem kunnen laten horen.

1. VERANDERDE PARTIJEN

Van maatschappij naar staat

Het eerste en misschien wel meest overtuigende bewijsmateriaal voor de stelling van de neergang van politieke partijen als organisaties heeft betrekking op het lidmaatschap van partijen, en wel in het bijzonder op de recente dramatische ondergang van de partij als ledenorganisatie. Ook al is deze constatering weinig verrassend, het is toch goed om de feiten nog eens in herinnering te roepen. De meest recente gegevens laten het volgende zien (Mair & Van Biezen, 2001): in de dertien gevestigde democratieën in West-Europa, is het aantal partijleden als percentage van het nationale electoraat gedaald van een gemiddelde van 9,8 procent in 1980 tot slechts 5,7 procent aan het eind van de jaren '90. Met andere woorden: het aantal partijleden als percentage van het electoraat bedraagt nu nog maar de helft van het niveau van twintig jaar geleden. Van misschien nog meer betekenis is het feit dat dit patroon zich algemeen voordoet: de daling is karakteristiek voor *elk* van de dertien gevestigde democratieën, al verschilt de exacte omvang van de neergang vanzelfsprekend van land tot land. In West Europa als geheel laten slechts drie landen een groei in partijpolitieke organisatiegraad zien sinds 1980, te weten Griekenland, Portugal en Spanje. In elk van deze landen vond in de jaren zeventig een proces van democratisering plaats, waarna de politieke partijen en het partijenstelsel min of meer vanaf de grond moesten worden opgebouwd.

Wat ik hier bovendien wil benadrukken is dat de daling van het aantal leden ten opzichte van het electoraat in alle gevestigde Europese democratieën niet eenvoudigweg het gevolg is van de toename van het aantal kiesgerechtigden. Dan zou de afnemende politieke organisatiegraad immers kunnen worden toegeschreven aan het onvermogen van partijorganisaties om gelijke pas te houden met de toename

van het aantal kiesgerechtigde burgers, zoals in de jaren zeventig en tachtig het geval was. In werkelijkheid zijn echter in elk van de gevestigde democratieën ook de absolute lidmaatschapscijfers gedaald, in sommige gevallen zelfs aanzienlijk. In Frankrijk, bijvoorbeeld, is het totaal aantal leden van politieke partijen met meer dan één miljoen gedaald, hetgeen neerkomt op bijna tweederde van het totaal aantal leden in 1980. In zowel Italië als in het Verenigd Koninkrijk is het aantal partijleden met meer dan 50 procent gedaald, en in Noorwegen met meer dan 45 procent. Met uitzondering van Duitsland, waar de partijen een behoorlijke ledenaanwas hebben geboekt in de voormalige Oost-Duitse deelstaten, is in iedere gevestigde democratie in Europa het partijlidmaatschap in absolute cijfers met tenminste 25 procent gedaald ten opzichte van het niveau dat men in 1980 zei te hebben. Het bewijs voor de organisatorische neergang van partijen is in dit opzicht volkomen eenduidig.

Niet alleen daalt het ledental van politieke partijen, het is duidelijk dat ook in andere opzichten partijorganisaties er steeds minder in slagen een groot publiek te binden. Een symptoom van deze verandering tekent zich in de organisaties zelf af: uit vrijwel alle verslagen over het partijleven in de verschillende landen blijkt dat de mate van activisme terugloopt, zelfs onder de trouwe leden. Voor degenen die tegenwoordig nog lid zijn van een partij geldt dat ze duidelijk bereid zijn hun contributie te betalen, maar er steeds minder voor voelen tijd te investeren in hun partij. Bijeenkomsten worden vaak slecht bezocht, bestuursfuncties kunnen soms niet worden vervuld, en ondanks alle pogingen van partijen in heel Europa om hun leden meer mogelijkheden tot participatie te geven, zijn er steeds minder tekenen van echte betrokkenheid. Wanneer we over de grenzen van de formele partijorganisatie heen kijken, blijkt dat partijen ook niet meer vanzelfsprekend op hun sympathisanten kunnen rekenen. In bijna alle gevestigde democratieën zeggen steeds minder kiezers zich sterk met de partij van hun voorkeur te identificeren, en zelfs de zwakkere vormen van identificatie en binding lijken te verdwijnen. Zoals Russell Dalton (1999) onlangs heeft laten zien, neemt in 17 van de 19 vooraanstaande westerse democratieën waarvoor een tijdreeks van gegevens over partijidentificatie beschikbaar is, het percentage burgers dat een gevoel van partijbinding zegt te hebben af.

Tenslotte – en dat zegt misschien nog wel het

meeste – daalt de deelname aan verkiezingen in bijna de hele democratische wereld. Zeker, in het bijzonder in West-Europa blijft de betrokkenheid van burgers in dit opzicht groot, vooral in vergelijking met de Verenigde Staten. Maar het is desondanks opvallend dat juist in de jaren '90 het aandeel geldig uitgebrachte stemmen bij nationale verkiezingen in een groot aantal landen een dieptepunt bereikte. De electorale participatie bereikte in Finland een na-oorlogs dieptepunt in 1999; in Ierland in 1997; in Italië in 1996; in Nederland in 1998; in Noorwegen in 1993; in Oostenrijk in 1999; in het Verenigd Koninkrijk in 1997; in IJsland in 1999; in Zweden in 1998; en in Zwitserland in 1995. Voorafgaand aan de jaren '90 was de opkomst bij nationale verkiezingen in West-Europa opvallend stabiel, met een gemiddelde van 84,3 procent in de jaren '50, 84,9 in de jaren '60, 83,9 in de jaren '70 en 81,7 in de jaren '80. In de negentiger jaren daalde de gemiddelde opkomst echter tot net 77,6 procent, een aanzienlijk lager percentage dan in enig ander na-oorlogs decennium, en ruim 4 procent onder het niveau van de jaren '80 (vgl. Gallagher e.a., 2000: 259-260).

Er valt veel meer te zeggen over deze verschillende, duidelijk met elkaar samenhangende patronen, maar in het kader van deze beperkte bijdrage wil ik maar één algemene – en buitengewoon eenvoudige – conclusie trekken: partijen en de conventionele partijactiviteiten spreken burgers niet langer meer aan en spelen geen rol van betekenis meer in een bredere maatschappelijke context. Dat is geen nieuw gezichtspunt. Waar het mij om gaat is dat deze ontwikkeling zich in vrijwel alle gevestigde democratieën voordoet en bovendien ten aanzien van een aantal verschillende indicatoren tegelijk. Partijen zijn verwijderd geraakt van de burgers. Hun organisaties zijn op de terugtocht.

Tegelijkertijd is er echter sprake van een cruciale *parallele* trend: partijen hebben zich niet alleen verwijderd van hun bredere maatschappelijke context, ze zijn bovendien sterker, ja zelfs onlosmakelijk verbonden geraakt met de wereld van het openbaar bestuur en de staat. Dit aspect van de verschuiving in positie van partijen is elders uitvoerig gedocumenteerd, een herhaling daarvan is hier niet nodig (Katz & Mair, 1995; Mair, 1995). Het is voldoende om op drie cruciale ontwikkelingen te wijzen die representatief zijn voor de meeste westerse democratieën in de afgelopen drie decennia en die in de toekomst waarschijnlijk nog in betekenis zullen toenemen.

De eerste betreft geld en het feit dat partijen in

tal van democratieën, de oude zowel als de nieuwe, voor hun organisatorisch overleven in toenemende mate afhankelijk zijn van publieke financiering, afkomstig van de staat. In de meeste landen, en in bijna alle nieuw ontstane democratieën, bestaat momenteel inderdaad een voorkeur voor de publieke portemonnee als bron voor partijfinanciering, en zonder hulp van de staat zouden veel partijen maar moeilijk het hoofd boven water kunnen houden. In de tweede plaats worden partijen in toenemende mate gedwongen zich te conformeren aan wet- en regelgeving van overheidswege, waardoor soms zelfs grote invloed wordt uitgeoefend op het interne functioneren van hun organisatie. Een groot deel van deze wet- en regelgeving is geïntroduceerd of uitgebreid als gevolg van de introductie van publieke financiering, waarbij de toekenning van overheidssubsidies onvermijdelijk een meer gecodificeerd systeem van partijregistratie en controle met zich mee bracht. Het toezicht op de toegang van partijen tot het publieke omroepbestel vereiste ook een nieuw systeem van regulering, dat er opnieuw toe leidt de status van partijen en het geheel van hun activiteiten te codificeren. Van voornamelijk 'private' en vrijwillige verbanden die voortkwamen uit de maatschappij en die in de eerste plaats daarin hun legitimatie vonden, zijn partijen steeds meer onderworpen aan een regulerend kader dat hen een (quasi-)officiële status toekent als onderdeel van de staat.

Ten derde hebben veel partijen hun band met de staat ook versterkt door een steeds grotere prioriteit te geven aan hun rol als toeleveraar van publieke ambtsdragers. Partijen zijn, in de woorden van de onderzoekers van coalitievorming, steeds meer *office-seeking* geworden. Het verwerven van regeringsmacht is zowel tot de vanzelfsprekende verwachtingen gaan behoren als – in toenemende mate – een doel op zichzelf geworden. Daarbij komt de steeds duidelijker waarneembare tendens om de financiële en personele middelen eerder in te zetten voor de parlementaire vertegenwoordiging van de partij dan voor de ledenorganisatie (zie bijv. Heidar & Koole, 1999). Partijen profileren zich, tenslotte, steeds meer in termen van de publieke ambten die hun vertegenwoordigers vervullen. De partij als zodanig wordt min of meer synoniem met het parlementaire of gouvernementele deel ervan – los van deze publieke functies verdampt de partijidentiteit. Dat wordt bedoeld wanneer gezegd wordt dat de partij wordt gereduceerd tot haar belangrijkste vertegenwoordigers in parlement en regering, en dat de lei-

ders van de partij haar belangrijkste kapitaal worden.

Wanneer we deze parallelle trends tegelijkertijd in onze beschouwing betrekken, dan ontstaat het beeld van een langzame omvorming van partijen die onderdeel waren van de maatschappij tot partijen die deel uitmaken van de staat (Katz & Mair, 1995; Mair, 1997: 137-144). Het zwaartepunt van de partij verschuift van de politieke vereniging naar de partij in publieke dienst. Deze verschuiving leidt tot het einde van de partijorganisatie in de traditionele betekenis en dus ook tot het einde van de massapartij als zodanig. We hebben inmiddels te maken met een ander type partij, dat organisatorisch veel minder sterk is geworteld maar een krachtiger en effectiever ondersteunde publieke presentie heeft. Deze partijen functioneren, zoals we hieronder zullen zien, op een andere manier.

Van vertegenwoordigende naar procedurele rollen

Een groot deel van de stroom aan literatuur over politieke partijen die sinds de jaren '60 is verschenen heeft vooral de nadruk gelegd op de analyse van de functies die partijen in democratische gemeenschappen geacht worden te vervullen. Bovendien hebben partijonderzoekers, ondanks kleinere meningsverschillen, een opvallende consensus ten toon gespreid over wat deze functies precies zijn. Partijen dienen burgers te integreren en, zonedig, te mobiliseren; belangen te articuleren en aggregeren; beleid te formuleren; en politieke vertegenwoordigers te rekruteren en naar voren te schuiven. Zonder partijen, zo luidde de gangbare redenering, zouden deze noodzakelijke functies niet worden vervuld, zodat zowel de effectiviteit als legitimiteit van representatieve politieke systemen zou worden ondermijnd. Over het algemeen was het beeld dat in deze dominante opvatting over de functies van partijen werd opgeroepen erg statisch; het was verbonden met de idee van de massapartij, die in theorie en praktijk als wenselijk werd beschouwd. Naarmate partijen zijn veranderd en het model van de massapartij aan zeggingskracht heeft verloren, worden de functies die partijen kunnen vervullen dan wel feitelijk vervullen ook opnieuw gerangschikt. En inderdaad wijst het onderzoeksmateriaal, zo luidt mijn stelling, op een verschuiving van vertegenwoordigende naar meer procedurele functies, een verschuiving die parallel loopt met en past bij de beweging van partijen van de *civil society* naar de staat.

De eerste functie die vanouds met politieke par-

tijen wordt geassocieerd is voornamelijk een representatieve functie geweest en betreft de integratie en mobilisatie van burgers in de politieke gemeenschap die het speelveld voor de partijen vormt. Dit is, of was, een cruciale functie, die door partijen in de democratieën aan het begin van de twintigste eeuw werd vervuld, toen geslacht en eigendom niet meer golden als criteria voor het kiesrecht en de grote massa van burgers voor het eerst werd toegelaten tot de wereld van de politiek. Tegenwoordig is deze functie eigenlijk overbodig geworden, omdat noch integratie noch mobilisatie meer nodig zijn – tenminste in de meer geavanceerde democratieën. Met andere woorden, de integratie- en mobilisatie-functies waren, zoals Pizzorno (1981) heeft opgemerkt, historisch bepaald en zijn in moderne democratieën niet meer vanzelfsprekend noodzakelijk of zelfs uitvoerbaar. Voor zover partijen nog belangrijke functies behouden, is deze speciale taak geen essentieel onderdeel meer van hun repertoire.

De tweede functie die vanouds aan politieke partijen werd toegerekend is ook representatief van aard, en heeft betrekking op de articulatie en aggregatie van sociale en politieke belangen in de bredere maatschappelijke context. Deze functie wordt echter in toenemende mate ook door andere, niet partij gebonden groeperingen en bewegingen uitgeoefend, evenals door de media. Nu is de functie van belangenarticulatie nooit het exclusieve terrein van partijen geweest, maar wat de huidige situatie onderscheidt van een vroegere periode waarin de massapartij de toon aangaf is dat destijds de alternatieve verbanden en bewegingen vaak onder het schild van de partij optraden. In de huidige democratieën, daarentegen, zijn de kanalen van partijgebonden en niet-partijgebonden vertegenwoordiging steeds meer van elkaar gescheiden. De aggregatie van belangen is nog steeds belangrijk: conflicterende belangen moeten immers op enigerlei politiek niveau worden verzoend. Maar dit laatste gebeurt tegenwoordig veeleer door middel van het formuleren van beleid dan door integratie of representatie in de partijorganisatie. Belangen en wensen van de bevolking worden dikwijls buiten de partijen om gearticuleerd; partijen stellen zich steeds meer tevreden met het oppikken van signalen die elders vandaan komen. We lijken dus geen partijen meer nodig te hebben om processen van vertegenwoordiging en bemiddeling van belangen tot stand te brengen.

De derde functie verenigt vertegenwoordigende en procedurele aspecten en heeft betrekking op het

formuleren van beleid: de programmatische functie. In de praktijk hebben partijen hier echter ook aan bestaansrecht verloren. In toenemende mate worden beleidsprioriteiten immers vastgesteld op basis van het oordeel van experts of van uitgesproken niet-politieke instanties. Partijen zijn, met andere woorden, niet zo onmisbaar in een context waarin beleidsvorming steeds meer gedepoliteerd is (zie ook hieronder). We hebben partijen nodig, als beslissingen zijn gebaseerd op politieke overwegingen, of als keuzes primair worden geformuleerd in normatieve of ideologische termen, of als er sprake is van gelijk geldige, concurrerende en potentieel onverenigbare eisen. Met het risico een tautologie te formuleren: partijen zijn onmisbaar bij het formuleren van beleid als partijgebonden beslissingen nodig zijn. Naarmate de besluitvorming minder partijgebonden wordt, worden partijen minder onmisbaar.

De vierde functie die partijen wordt toegeschreven is meer procedureel en heeft betrekking op het rekruteren van politieke vertegenwoordigers en het vervullen van publieke functies. Voor zover het hier gaat om de werving en socialisatie van potentiële politieke vertegenwoordigers en leiders en op het uitstippelen van hun carrière binnen de partijorganisatie, wordt zelfs deze partijfunctie uitgehouden. Partijen kijken immers, zowel in de oude als de nieuwe democratieën, over hun eigen organisatorische grenzen heen op zoek naar geschikte en beschikbare kandidaten. Gegeven het teruglopende ledental zijn partijen zelfs vaak gedwongen elders op zoek te gaan. Maar aan de andere kant: zolang partijaffiliatie of goedkeuring door de partij, hoe dan ook verkregen, een noodzakelijke vereiste is voor de verkiezing of kandidaatstelling van volksvertegenwoordigers, blijft deze functie voor politieke partijen cruciaal. Het is bovendien één van de kernfuncties die partijen nog steeds vervullen. In politieke systemen, waar hetzij benoemingen op grond van patronage in belang toenemen, dan wel, zoals in het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld, het aantal verkiesbare functies is gestegen, is deze functie alleen nog maar belangrijker geworden.

De vijfde functie die hier genoemd moet worden is in de eerste plaats procedureel en betreft de rol die partijen toebedeeld krijgen in de werkwijze van parlement en regering. In feite is dit in aanleg de belangrijkste functie die partijen moeten vervullen, en toch is er, misschien als gevolg van een Amerikaanse vooringenomenheid in de relevante literatuur, vaak weinig aandacht voor. In parlementaire democra-

tieën, is het belang van partijen vanzelfsprekend. In de eerste plaats moeten in dit type politieke systemen regeringen worden gevormd, meestal door onderhandelingen over coalitievorming; vervolgens moeten de posten in de regering met de bijbehorende verantwoordelijkheid voor de verschillende departementen of ministeries worden verdeeld; en, eenmaal gevormd, vereist het voortbestaan van de regering min of meer gedisciplineerde steun in het parlement. Het is niet waarschijnlijk dat aan deze vereisten kan worden voldaan zonder het gezag en de organisatorische capaciteiten van politieke partijen. Bovendien zijn partijen ook onmisbaar voor de totstandkoming van wetgevende procedures, voor het functioneren van parlementaire commissies en voor de dagelijkse overeenstemming over de wetgevingsagenda – ook in andere politieke systemen dan de conventionele parlementaire democratieën. Er is weinig reden om aan te nemen dat deze functie in belang is afgenomen. Pas sinds kort zijn partijonderzoekers zich bewust geworden van het toenemende belang ervan, zelfs in de specifieke Amerikaanse context (bijv. Cox & McCubbins, 1993).

De conclusie die uit dit overzicht van partijfuncties volgt is duidelijk: de vertegenwoordigende functies van partijen nemen in betekenis af of zijn tenminste gedeeltelijk overgenomen door andere instanties, terwijl hun procedurele functies van belang zijn gebleven of zelfs aan relevantie gewonnen hebben. Met andere woorden: zoals partijen zijn opgeschoven van de maatschappij naar de staat, zo zijn de functies die ze vervullen of geacht worden te vervullen veranderd van die van een primair *representatieve* instantie in die van een primair *besturende* instantie. Deze verschuiving werpt een ander licht op de veronderstelde 'neergang van partijen': er is in feite geen sprake van een neergang van partijen als zodanig, maar partijen zijn veranderd en zijn inmiddels steeds meer verbonden geraakt met de instituties van de staat. Aan de andere kant lijkt het steeds duidelijker te worden dat de partijorganisaties zich in een sterk neergaande lijn bewegen – althans gemeenten naar omvang, maatschappelijk bereik en politieke relevantie.

Het verbleken van de identiteit van partijen

De derde serie veranderingen, die hier van belang is, betreft het geleidelijk aan verbleken van het onderscheid tussen de partijen. Waar het om gaat, is het risico dat partijen meer en meer op elkaar gaan lijken en met elkaar verward worden. Er spelen hier op-

nieuw tal van factoren, en om het overzichtelijk te houden noem ik er slechts enkele.

De eerste factor hangt samen met de erosie van de specifieke kiezers-profielen die partijen eens kenmerkten. Eerst raakten partijen hun eigen achterban meer en meer kwijt, vervolgens begonnen partijen steeds meer kiezers met elkaar te delen – nu de kiezersbinding nog losser en zwevender is geworden – richten partijen zich zelfs speciaal op de oude traditionele achterban van de tegenstanders. Het gevolg van dit alles is dat de notie van politiek als sociaal conflict, waarbij partijen stonden voor politieke belangen van tegen-gestelde sociale groeperingen, sterk aan relevantie heeft ingeboet. Maar niet alleen zijn vrijwel alle kiezers nu potentieel bereikbaar voor alle partijen, omgekeerd zijn ook vrijwel alle partijen beschikbaar

voor alle kiezers, aangezien de ideologische dimensie van politiek vrijwel geheel weggeëbd is. In de concurrentiestrijd tussen de partijen gaat het, zowel op sociaal als ideologisch vlak, nauwelijks meer om fundamentele tegenstellingen, en het ziet ernaar uit dat daar in de nabije toekomst geen verandering in zal komen.

Uiteraard werd deze stelling eerder betrokken, met name aan het eind van de jaren '60 van de vorige eeuw, door de toen invloedrijke 'end of ideology' school. Bij het begin van deze nieuwe eeuw, moet deze positie evenwel met nog grotere overtuigingskracht worden verdedigd. Het gaat nu om een periode die gekenmerkt wordt door een triomferend liberaal kapitalisme en, van niet te onderschatten betekenis, het einde van de Koude Oorlog. Zoals Perry Anderson (2000, p. 17) heeft opgemerkt heeft dit totaal nieuwe omstandigheden gecreëerd: 'Ideologically, the novelty of the present situation stands out in historical view... For the first time since the Reformation, there are no longer any significant oppositions – that is, systematic rival outlooks – within the thought-world of the West; and scarcely any on a world-scale either... Whatever limitations persist to its practice, neo-liberalism as a set of principles rules undivided across the globe: the most successful ideology in world history'. Het mag dan misleidend zijn om over het einde van de 'ideologie' als zodanig te spreken, de notie van het 'einde van het ideolo-

gisch conflict' legt wel de vinger op iets wat vermoedelijk zonder precedent is.

De tweede relevante factor, is dat regeringen – en de partijen die deze vormen danwel ertegen opponeren – hebben moeten ervaren dat hun politieke manoeuvreerruimte danig beperkt is geraakt. Dit is iets wat alle regeringen duidelijk aan den lijve hebben ondervonden in een almaar sterker geïnternationaliseerde en gemondialiseerde economie, maar wat in het bijzonder de Europese Unie raakt. Partijen zijn in toenemende mate gedwongen tot eenzelfde soort politieke beleidsprogramma's en, wanneer ze eenmaal aan een regering deelnemen, tot gemeenschappelijke uitvoering en implementatie van dat beleid. De kiezer mag dan, als gevolg van retorische trucs, regeringspartijen nog wel van oppositiepartijen kunnen onder-

scheiden, al was het maar door de constant geventileerde kritiek op regeerstijl en de uitkomsten van het beleid; het heeft er alle schijn van dat substantiële verschillen in de praktijk van beleid steeds moeilijker zijn vast te stellen. Het is steeds meer zo, dat regeringen niet langer gedreven worden door politiek-programmatische overwegingen, maar door de beleidslogica van regelgeving.

De derde factor die hierbij van belang is, is dat hedendaagse politieke partijen het steeds moeilijker vinden om zich als sterk verschillend van de anderen te presenteren, omdat een van de kernelementen die eens het onderscheid uitmaakte – een sterk afwijkende organisatorische identiteit – ook aan scherpte heeft verloren. Op het moment dat partijen in dezelfde vijver met kiezers vissen, zijn ze ook genoodzaakt dezelfde soort organisatorische en campagne-technieken te ontwikkelen en van elkaar te kopiëren (Van Praag, 2000). Partijen leren elkaars succes na te bootsen. De communicatie met potentiële kiezers is steeds professioneler geworden en inmiddels als zodanig gestandaardiseerd voor alle partijen. Vrijwel overal in Europa hebben partijen bijvoorbeeld hun eigen onafhankelijke partijmedia afgestoten en concurreert men met elkaar om ruimte en aandacht in de nationale kranten en bij de publieke omroepen. Voor kiezers, is het nu vrijwel onmogelijk om ongezeefde, alternatieve berichten tot zich te nemen of exclusief te luisteren naar een en-

*Ruim dertig jaar geleden zou men
zich met recht hebben kunnen
afvragen of er enig politiek leven van
betekenis buiten de wereld van de
partijen te vinden was. Nu lijkt eerder
de vraag aan de orde of de politiek
binnen die wereld nog wel leeft.*

kele politieke bron. Aandacht besteden aan een enkele partij, betekent nu aandacht besteden aan alle partijen, aangezien elke partij zijn eigen woordvoerder naar de diverse studio-debatten afvaardigt of omdat elke partij zijn eigen commentaar en zienswijze levert ten behoeve van de krantenverslaggeving. Wanneer partijen de notie van een organisatie in de breedte opgeven en zich steeds meer transformeren tot een professionele campagne-organisatie, dan is onvermijdelijk dat zij steeds meer op elkaar gaan lijken. In elk geval is het zo, dat de wijze waarop zij zich bij de kiezers aandienen steeds minder partij-specifiek zal zijn.

De laatste factor die ik hier wil noemen, tegelijk een van de belangrijkste, is het verlies van de zogeheten 'partijstrategische identiteit'. Bijna alle partijen in de westerse democratieën zijn nu potentiële regeringspartijen, in die zin dat elke partij er, realistisch gezien, van uit mag gaan dat het op zijn minst een beperkte periode regeringsdeelname mag smaken. Weinig partijen, en zeker geen belangrijke, worden nog beschouwd als permanente oppositiepartijen. In de meeste gevallen, niet in het minst door de toegenomen fragmentatie van het Europese partijenstelsel in de afgelopen twee decennia, kunnen regeringen slechts tot stand komen via coalitievorming, en dit impliceert de vorming van bondgenootschappen en allianties over de partijen heen. Wat het meeste opvalt aan dit proces, zeker de afgelopen tien jaar, is dat er steeds meer sprake is van het verschijnsel *politieke promiscuïteit*: Franse socialisten zitten in de regering met Franse 'Groenen', net zoals Duitse socialisten dat doen met Duitse Groenen; de Nederlanden niet-confessionele partijen, en dit geldt ook voor de Belgische, zijn erin geslaagd samen een regering te vormen, zonder ditmaal gebruik te hebben hoeven maken van het traditionele overbruggingsmechanisme van de christen-democratische middenpartijen; de Oostenrijkse Volkspartij is erin geslaagd een effectieve coalitie tot stand te brengen met de extreem-rechtse FPÖ; de Britse Labour Party heeft met de Liberalen een even informele als baanbrekende alliantie gesloten; in Italië was er de integratie van de voormalige fascistische Nationale Alliantie in een coalitie van Rechts, gevolgd door een andere innovatie: een regering met zowel communisten als christen-democraten. En in Ierland was de traditioneel conservatieve Fine Gael voor de regering afhankelijk van een coalitie, met daarin de voormalig extreem-linkse *Workers' Party*. Kortom, lang gevestigde patronen van regerings-

vorming en regeringsdeelname worden momenteel snel doorbroken en partijen die ooit traditionele vijanden van elkaar waren kunnen elkaar opeens vinden met het oog op regeringsdeelname. In de parlementaire democratieën aan het begin van de 21ste eeuw, is het uitermate lastig geworden om zich partijcombinaties voor te stellen die om principiële redenen niet zouden kunnen. De partijen zijn promiscue geworden.

Dit alles impliceert, dat het voor kiezers nu steeds minder gemakkelijk is om betekenisvolle ideologische of programmatische verschillen tussen partijen te ontdekken, of om verschillen te ontdekken die in het bijzonder relevant zijn voor hun eigen behoeften en situaties. Anders gezegd, omdat de identiteiten van partijen zijn verwaterd en omdat de functies van partijen en de manier waarop zij zich organiseren en presenteren zijn veranderd, lukt het kiezers steeds minder om partijen te beschouwen als herkenbare vertegenwoordigers of spreekbuizen.

II WAT ZIJN DE GEVOLGEN VAN DEZE VERANDERINGEN?

Ook al is het vaak moeilijk om de precieze keten van oorzaak en gevolg aan te wijzen, in de veranderingspatronen van het partijstelsel vragen twee aspecten om speciale aandacht.

Ten eerste, en het meest evident, riskeert de politiek in dit soort processen nog verder te worden gedepoliteerd. Meer dan dertig jaar geleden, wezen wetenschappers als Lijphart (1968) en Dahl (1966) ons in feite al op deze tendens. Laatstgenoemde voorspelde, bijna helderziend, de ontwikkeling van een politieke wereld welke 'too remote and bureaucratic, too addicted to bargaining and compromise, (and) too much an instrument of political elites and technicians' zou worden (Dahl, 1966: 400).

Depolitisering wordt ook bevorderd door andere ontwikkelingen, zoals de overdracht van cruciale beleidsbevoegdheden naar het Europese niveau; de zijwaartse verplaatsing van verantwoordelijkheden naar onafhankelijke uitvoeringsorganen en zogenoemde commissies van deskundigen; het toegenomen beroep op de rechterlijke macht en referenda onder de bevolking, die een uitvlucht voor besluitvorming door de regering zelf lijken te bieden.

Ten tweede, en deel van hetzelfde proces: burgers riskeren zelf om *onverschillig* tegenover de politiek te komen te staan. Dit is, geloof ik, potentieel

de meest vergaande consequentie van de veranderingen die ik hiervoor schetste. Want onverschilligheid ten opzichte van de conventionele politiek kan zich op den duur gaan vertalen in onverschilligheid ten opzichte van de democratie als zodanig. Tot op zekere hoogte kan dit al worden waargenomen in de sepsis waarmee veel kiezers het politieke proces lijken te benaderen en in de negatieve opvattingen die zij hebben over politieke leiders en de politieke klasse in het algemeen. Het valt uiteraard ook te signaleren aan de hand van de bewezen afgenomen politieke betrokkenheid van de bevolking. Van groot belang daarbij is nog dat onverschilligheid ten opzichte van de gevestigde politiek ook zichtbaar is op *intellectueel* niveau. Dan moet met name gedacht worden aan het *discours* dat zich ontwikkeld heeft in veel van de allernieuwste literatuur over de problemen van de moderne democratie. De posities die steeds vaker worden ingenomen in de meer normatieve literatuur die zich bezighoudt met de problemen van de hedendaagse democratie wijzen niet in de richting van een vernieuwing of revitalisatie van de politiek als zodanig, maar wijzen in toenemende mate in de richting van het *ontkennen* van politiek.

We treffen dit in vele vormen aan. Een voorbeeld is de tendens om zogenaamde 'goede' democratie alleen te associëren met de civiele samenleving en niet met de staat of het politiek systeem in het algemeen (zie Beck, 1992; Leadbeater, 1997). Een tweede voorbeeld vormen de geschriften van een aantal van de nieuwe 'Derde Weg'-intellectuelen, waarin 'echte' politiek niet langer gaat over partijen, parlementen en de staat – de traditionele instituties die zo goed als afgeschreven worden, maar over wat er gebeurt op het niveau van wat men wel 'subpolitiek' noemt, de politiek van de private samenleving, waar de betrokkenheid van actieve burgers het gebrek aan betrokkenheid bij de wereld van de conventionele politiek compenseert of zelfs overtreft (Beck, 1992; Hirst & Khilnani, 1996). Een derde illustratie vormt de grotere aandacht die men opeist voor 'government *for* the people' in plaats van 'government *by* the people'. In een complexe politieke wereld, zo beargumenteert men, dienen regeringen hun legitimatie te zoeken in 'outputs' en niet langer in 'inputs'; meer in het algemeen wordt politieke beleids- en besluitvorming gezien als het exclusieve prerogatief van experts en bureaucraten, die zo in de plaats treden van gekozen politici (Blinder, 1997; Scharpf, 1999). Het gevolg van dit alles zou wel kunnen zijn, dat we ons wat minder zorgen

hoeven te maken over het falen van de conventionele politiek – de zichzelf-bediende politieke klasse, de inadequate procedures, en dergelijke. Noch zouden we ons druk moeten maken over het feit dat de politieke besluitvorming overgenomen is door de experts, over het verschijnsel van depolitisering, over het democratisch tekort van de Europese Unie, en zo meer. Hier kan de echte politiek al lang niet meer worden aangetroffen, en zolang de sub-politieke wereld vitaal is, maken al die andere tekorten niet zoveel uit.

III WAT VOOR TOEKOMST STAAT ONS TE WACHTEN – EN WAT VOOR TYPE LINKS HOORT DAARBIJ?

Voor politieke partijen betekent de hierboven geschetste politieke onverschilligheid van bevolking en intellectuelen een serieuze bedreiging. Wat kunnen partijen doen? Wanneer zij inderdaad geconfronteerd worden met een afgenomen betrokkenheid van de bevolking, met afbrokkende representatiemogelijkheden, met een erosie van hun organisatorische kracht en, tot slot, met overtuigende analyses van een nieuwe generatie van democratie-theoretici die de oplossingen zoeken in de *civil society* in plaats van in de wereld van de politiek, dan laat zich de vraag stellen: is er nog wel een toekomst voor politieke partijen denkbaar? Is er nog enige ontnappingsruimte, zelfs op korte termijn?

We kunnen hier uiteraard eindeloos over speculeren, en we moeten er ons ook van bewust zijn dat de omstandigheden, hoe ongunstig die momenteel ook mogen zijn voor partijen als protagonisten van de representatieve democratie, in principe kunnen veranderen. Maar dat erkend hebbend, zijn we toch min of meer gehouden aan de volgende conclusies.

Laat ik beginnen met een aantal zaken op te sommen die partijen vermoedelijk als een gegeven zullen hebben te aanvaarden, op zijn minst voor de nabije toekomst. Ten eerste lijkt er weinig of geen vooruitzicht te zijn om partijen opnieuw sterk in de samenleving te laten wortelen. Het tijdperk van de massapartij is voorbij. Het electoraat, en de samenleving als geheel, is onvermijdelijk verder op afstand van partijen komen te staan en geïndividualiseerd. De ontzuiling en onthechting van de traditionele politiek zijn werkelijkheid geworden, het lukt partijen niet langer om een geheel eigen organisatorische identiteit te handhaven. Hechte partijorganisaties zijn een relict uit het verleden geworden. De nieuwe partijpolitiek heeft een andere gedaante aangenomen.

Ten tweede is er weinig of geen vooruitzicht voor partijen om een eigen partijidentiteit te ontwikkelen die krachtig genoeg zal zijn om zichzelf van een afzonderlijke legitimiteit te kunnen voorzien. Of het nu is vanwege de internationalisering in het algemeen of de invloed van de beperkingen van de Europese politiek in het bijzonder, het is onwaarschijnlijk dat de manoeuvreerruimte voor partijpolitiek in de nabije toekomst betekenisvol zal toenemen. Het tijdperk van geprononceerde ideologische projecten is voorbij.

Ten derde, om de hier genoemde en andere redenen, valt niet goed in te zien hoe partijen hun momenteel verzwakte representatieve rol weer fors zouden kunnen versterken. In de nabije toekomst valt op dit vlak alleen maar grotere erosie te verwachten. Dat is misschien wel het belangrijkste gevolg van de hierboven beschreven veranderingen, hetgeen nog eens flink wordt versterkt door soortgelijke veranderingen die niet alleen partijen, maar evenzeer parlementen en kiezers betreffen (Andeweg, 1998).

De meest betekenisvolle en zeker de meest overheersende taak voor partijen in de nabije toekomst zal, zo moet de conclusie luiden, een procedurele taak zijn. Voor partijen is het daarom de *democratic*-kant van de representatieve democratie, eerder dan de *representatieve*, die van levensbelang zal blijken te zijn, zij het niet uitsluitend. Bovendien wordt uitgerkend deze procedurele rol momenteel *niet* betwist of bedreigd. Als partijen onder vuur liggen, dan gaat het om hun representatieve tekortkomingen; als zij worden uitgedaagd – door nieuwe sociale bewegingen of door vertegenwoordigers van een alternatieve politiek of door wie of wat dan ook – gaat het om hun rol als organisaties. Daartegenover staat dat niemand, althans geen enkele democraat, het in zijn hoofd haalt om de procedurele, openbaar bestuursrol van partijen te betwisten of te vervangen. Voor die functie worden partijen nog steeds als noodzakelijk gezien, zelfs al wordt die functie in sommige scenario's steeds minder belangrijk geacht.

Hoewel de exacte manier waarop partijen zich zullen aanpassen aan hun toekomstige rol vooralsnog verre van zeker is, is al wel duidelijk dat de partijen in hun nieuwe gedaante scherp zullen verschillen van hun voorgangers doordat een partijorganisatie van enige omvang en ambitie zal ontbreken. Er zal geen sprake zijn van een zelfstandige aanwezigheid van partijen aan de basis, zoals op lokaal niveau. In plaats hiervan zullen partijen zich vermoedelijk

verlaten op het luisteren naar, en het zich verzekeren van de eventuele steun van onafhankelijke, niet aan partijen gelieerde organisaties in de 'civil society'. Met andere woorden, de partijen van de toekomst zullen toestaan dat de zich almaar sterker ontwikkelende wereld van belangenorganisaties en sociale bewegingen als vervanger zal optreden van hun eigen verzwakte partijorganisatie. Vanuit communicatie-oogpunt bezien, kan dit best positief voor de partijen uitpakken. Want, zulke onafhankelijke niet-partijgebonden organisaties leveren vermoedelijk een veel effectievere bron van 'feedback' en ideeën dan welke traditionele partijorganisatie dan ook. Bovendien is het een efficiënt systeem vanuit het gezichtspunt van partijen, aangezien partijen zelf niet langer een ledenorganisatie in stand hoeven te houden en te beheren. In plaats daarvan zijn ze vrij hun middelen te bestemmen voor de organisatie van verkiezingscampagnes aan de ene kant, en voor de ontwikkeling van de noodzakelijke expertise om als partij in het openbaar bestuur te kunnen blijven opereren aan de andere kant. Wat we hier in feite zien is een nieuwe arbeidsdeling: belangenorganisaties kanaliseren representatie en de partijen – in nadrukkelijk afgeslankte vorm – houden zich bezig met bestuur en regeren.

Maar hier doet zich wel een probleem voor, speciaal voor linkse partijen. Toen partijen nog functioneerden als massapartijen vertegenwoordigden ze in zichzelf als het ware bepaalde belangen en sociale groepen. Maar wanneer representatie plaats vindt via georganiseerde belangenbehartiging, hoe losjes ook gedefinieerd, dan is vrijwel onvermijdelijk dat sommige belangen wel in de politiek gearticuleerd zullen worden, en andere juist daarbuiten zullen blijven. Collectieve vertegenwoordiging, zelfs wanneer deze goed herkenbaar is, verschilt toch aanzienlijk van het type representatie dat tot stand komt via de democratie met een massa-electoraat dat wordt gekanaliseerd door de massapartij. Zeker, verkiezingen, en dus de op het brede electoraat gestelde democratie zelf, zullen minder gaan betekenen in een tijd waarin de notie van politieke representatie moeilijk te bevatten en weinig operationeel lijkt te zijn. Maar deelname aan het electorale proces zal zich niettemin blijven onderscheiden van participatie in andere politieke arena's omdat het hier gaat om een proces waarin gelijkheid en gelijkwaardigheid in termen van middelen en capaciteiten een cruciale rol spelen. Anders en zoals ook in het verleden werd gezegd: verkiezingen geven stem aan die-

genen die anders wellicht geen deel zouden uitmaken van de georganiseerde 'civil society', en het gaat dan om stemmen die altijd herkend en erkend werden door de massapartij, maar die nu meer en meer genegeerd lijken te worden, nu de massa-partijen zijn opgehouden te bestaan.

Dit is uiteraard geen nieuw verhaal. Zo'n veertig jaar geleden was het E.E. Schattschneider (1960) al, die precies deze begrippen hanteerde toen hij zijn licht wilde laten schijnen op de *biases* die inherent zijn aan, wat hij toen omschreef als, 'the pluralist heaven'. In deze nieuwe eeuw heeft deze stellingname nog fors aan urgentie en toepasbaarheid gewonnen. Schattschneider's referentiepunt in 1960 was de Amerikaanse politiek, waar partijen nooit organisaties volgens het Europese model hebben willen opbouwen, en waar, zelfs toen al, partijen de gevangenen waren van de georganiseerde belangen. Als gevolg daarvan waren gewone burgers, volgens Schattschneider, weinig meer dan 'semi-soeverein'. Nu veertig jaar later de Europese partijen afstand doen van hun klassieke vorm, representatie een nieuwe gedaante begint aan te nemen en minder beheersbaar wordt en partijorganisaties vermoedelijk vervangen zullen gaan worden door de georganiseerde belangen van de *civil society*, begint ook de idee van volkssoevereiniteit uit deze ooit beschermende wereld weg te lekken. Linkse partijen zullen er daarom voor moeten waken niet te snel in deze nieuwe richting mee te bewegen. Ze moeten heel behoedzaam omgaan met het afbouwen van hun aanwezigheid aan de basis.

Hoe dan ook, er zijn enkele duidelijke aanwijzingen dat de nieuwe toekomst voor partijen in het bijzonder problematisch zal zijn voor de traditionele partijen ter linkerzijde van het politieke spectrum. Duverger (1954) mag dan de massapartij, iets te kort door de bocht, als 'socialist invention' hebben betiteld, het is niettemin duidelijk dat het model van de massapartij, dat nu verdwenen is, heel goed aansloot bij het traditionele socialistische project. Socialistische partijen bleken goed in staat politiek te opereren uitgaande van een herkenbare achterban, bij elkaar gehouden door duidelijke collectieve belangen en vertegenwoordigd via een tamelijk strak en hiërarchisch georganiseerd netwerk (zie ook Kirchheimer, 1966; Neumann, 1956). En hoewel andere op levensbeschouwing gebaseerde massapartijen vaak vaak vanuit vergelijkbare veronderstellingen opereerden, was het toch zo dat de meeste andere partijen uit het centrum of de rechterflank van

het politieke spectrum moeite hadden te wedijveren met de organisatorische en programmatische capaciteiten van hun linkse rivalen. Zo gezien, zal aanpassing de rechtse partijen beduidend minder moeite kosten dan de linkse – er valt voor hen simpelweg veel minder af te danken.

Tegelijkertijd is het natuurlijk zo, dat veel van wat linkse partijen treft ook voor partijen in het algemeen opgaat. Wat voor alle *mainstream* partijen geldt, is dat hun representatieve functies zonder twijfel in kracht en belang zullen afnemen, en dat hun legitimiteit meer en meer zal steunen op hun procedurele rol, en ook op de wijze waar zij zullen functioneren binnen de bestuurlijke instellingen. Voor linkse partijen komt daar nog bij, dat het systeem van algemene democratische verkiezingen altijd hun cruciale ankerpunt zal moeten blijven, aangezien alleen via dat systeem de *bias* die inherent is aan niet-electorale kanalen van representatie gecorrigeerd of geneutraliseerd kan worden. Dus, terwijl toekomstige linkse partijen, zoals dat voor alle partijen geldt, hun partijorganisaties misschien zullen laten wegwijnen en meer gaan steunen op niet-partij-gebonden netwerken voor belangenarticulatie, – de partij als ontvanger in plaats van doorgeefluik – zijn ze tegelijkertijd aan zichzelf verplicht om vertegenwoordiging te handhaven die alleen door verkiezingen kan worden gerealiseerd.

Maar dit is niet het enige dat telt. Zelfs binnen de niet-partij gebonden netwerken wegen niet alle belangen even zwaar, en ook daar zijn linkse partijen het aan zichzelf verplicht om speciale aandacht te besteden aan geluiden die uit de nieuwe sociale bewegingen afkomstig zijn, uit de vakbeweging, uit vrouwenorganisaties en dergelijke. De gevestigde groepsbelangen moeten het niet als vanzelf voor het zeggen krijgen en dus zouden linkse partijen kans moeten zien een kenmerkende positie te handhaven door sommige belangen te bevoordelen boven andere. Partijgebonden identiteiten mogen dan verschrompelen, partijen kunnen zich nog altijd van elkaar onderscheiden door zich op specifieke belangen te richten, en hieruit voortvloeiend, door de prioriteiten die zij zichzelf stellen. Uiteindelijk is het zo, dat linkse partijen hun oren het meest zouden moeten laten hangen naar die stemmen die meestal niet doorklinken in het veld van georganiseerde belangen. Zo gezien, is het systeem van algemene democratische verkiezingen voor hen nog altijd onontbeerlijk.

Kortom, er is een toekomst voor linkse partijen, maar dan gaat het wel om een toekomstperspectief

dat gekoppeld is aan een aantal sleutelvoorwaarden. De eerste van deze voorwaarden is in wezen procedureel van aard: het is noodzakelijk dat het openbaar bestuur zowel transparant als verantwoordelijkheidsgevoelig is en beschouwd wordt als dienstig aan democratische waarden, in plaats van aan een politieke klasse of aan kleine groepen partijgangers. Ten tweede, linkse partijen dienen er garant voor te staan dat politieke instituties open en toegankelijk zijn. Partijen moeten in deze niet proberen te concurreren met sociale bewegingen of met andere representatiekanalen – zij hoeven dit helemaal niet te doen; ze kunnen beter de signalen van deze kanalen opvangen en hen coöperatief benaderen als nuttige spreekbuizen van de bevolking. Ten derde, partijen ter linkerzijde dienen pal te staan voor het behoud van algemene democratische verkiezingen, zijnde het enige middel om geluiden die anders gemarginaliseerd worden te kunnen horen. Anders gezegd, wanneer het partijkanaal van representatie – en dus het verkiezingskanaal – steeds meer uitgehold raakt, en vertegenwoordiging hoofdzakelijk via alternatief georganiseerde balansenbehartiging zal plaatsvinden, dan is de onvermijdelijke consequentie dat een deel van de samenleving letterlijk zijn stem zal verliezen – de armen, de gemarginaliseerden en zij die nauwelijks toegang hebben tot politieke en sociale netwerken. Het spreekt voor zich, dat alleen via partijen, en via stemmen bij verkiezingen, zij nog enige kans hebben te worden gehoord.

Samengevat, als er nog een toekomst voor partijen zal zijn weggelegd, dan alleen wanneer partijen ophouden zich te gedragen als massapartijen en in plaats daarvan gaan dienen als bewakers van een bepaald type democratie. Een democratie die in procedureel opzicht inclusief is, verantwoordelijkheidsgevoelig en transparant en die, dat geldt op zijn minst voor een linkse partij, altijd gunstig uit zal blijven pakken voor hen wiens enige politieke invloed bestaat uit het toegang hebben tot de stembus. Het is hoofdzakelijk hierom, dat – ondanks alle invloeden en druk van vandaag de dag – partijen ter linkerzijde zichzelf moeten blijven onderscheiden van hun conservatieve tegenstanders door hun eigen wortels in de samenleving niet geheel door te snijden.

PETER MAIR

Hoogleraar Vergelijkende Politicologie Departement
politieke wetenschappen Universiteit van Leiden

[vertaling: Frans Becker/René Cuperus]

Literatuur

- Andeweg, Rudy B. (1998). 'De representativiteit van het Vertegenwoordigend Stelsel?'. In: M. C. Burkens et al., *Gelet op de Grondwet*. (Deventer: Kluwer), 18-43.
- Anderson, Perry (2000). 'Editorial: Renewals', *New Left Review* (II) 1, 5-24.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity* (London: Sage)
- Blinder, Alan S. (1997). 'Is Government Too Political?', *Foreign Affairs* 76:6, 115-126.
- Cox, Gary, en Matthew McCubbins (1993). *Legislative Leviathan: Party Government in the House* (Berkeley: University of California Press).
- Dahl, Robert A. (1966). 'Epilogue' In: Robert A. Dahl (red.), *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven: Yale University Press), 387-401.
- Dalton, Russell J. (1999). 'Political Support in Advanced Industrial Democracies' In: Pippa Norris (red.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* (Oxford: Oxford University Press), 57-77.
- Duverger, Maurice (1954). *Political Parties* (London: Methuen)
- Gallagher, Michael, Michael Laver en Peter Mair (2000). *Representative Government in Modern Europe: Institutions, Parties, and Governments*. (New York: McGraw-Hill, 3rd., ed.)
- Heidar, Knut en Ruud Koole, red. (1999). *Parliamentary Party Groups in European Democracies* (London: Routledge).
- Hirst, Paul en Dunil Khilnani, red. (1996). *Reinventing Democracy* (Oxford: Blackwell).
- Katz, Richard S. en Peter Mair (1995). 'Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party', *Party Politics* 1:1, 5-28.
- Kirchheimer, Otto (1966). 'The Transformation of West European Party Systems' In: Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development* (Princeton: Princeton University Press), 177-200.
- Leadbeater, Charles (1997). *The Rise of the Social Entrepreneur*. (London: Demos)
- Lijphart, Arend (1968). 'Typologies of Democratic Systems', *Comparative Political Studies*, 1:1, 3-44.
- Mair, Peter (1995). 'Politieke Partijen en hun Privileges' *Socialisme & Democratie*, 52:9, 1995, 395-401.
- Mair, Peter (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations* (Oxford: Clarendon Press).
- Mair, Peter, en Ingrid van Biezen (2001). 'Party Membership in Twenty European Democracies', *Party Politics* 7:1, 5-21
- Neumann, Sigmund (1956). 'Towards a Comparative Study of Political Parties' In: Sigmund Neumann (red.), *Modern Political Parties* (Chicago: University of Chicago Press), 395-421.
- Pizzorno, Allesandro (1981). 'Interests and Parties in Pluralism' In: Suzanne Berger (red.), *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press), 249-84.
- Schattschneider, E.E. (1960). *The Semi-Sovereign People* (New York: Holt, Rinehart, and Winston)
- Scharpf, Fritz (1999). *Governing in Europe: Effective and Democratic?* (Oxford: Oxford University Press).